

L'ATAVISME DEL CREPUSCLE

(fragment)

FELIX FANÉS

A començaments de 1988, Paco Poch (Virginia Films) em va encarregar que escrivís un guió sobre Salvador Dalí. Poch, aleshores, estava acabant la producció del film *Gaudí*, dirigit per Manuel Huerca, que havia de ser el primer episodi d'una sèrie de diversos capítols dedicats a figures destacades de les arts i de les lletres. Dalí n'hauria d'haver estat el segon.

Poch volia un guió per a la televisió, d'una hora de durada, pensat sobretot per al mercat estranger. El text havia de ser informatiu, però no necessàriament didàctic. Se'm demanava també la dramatització o la ficcionalització, si se'n pot dir així, dels esdeveniments.

Després d'unes converses inicials, vam decidir organitzar el relat al voltant de les trobades que un Salvador Dalí consumit per la vellesa té amb els fantasmes de la seva vida: el pare, García Lorca, Picasso, Crevel, Freud, etc. L'espai de les trobades, tot i situar-se a la Torre Galatea, on Dalí va estar reclòs els últims anys de la seva vida, després de la mort de Gala, ens el vam imaginar com un indret al·legoric, recobert de restes de la biografia de l'artista i d'elements de la simbologia occidental: una mena d'abocador de deixalles on s'entrecreuessin els somnis i la història.

Escampats aquí i allà rellotges tous, xiprers, falçs i martells, esvàstiques, objectes surrealistes, bigotis d'Adolphe Menjou, "Grans Vidres" de M. Duchamp, cadenes d'ADN, banyes de rinoceront, la figura polièdrica de la *Melancolia* de Dürer, etc.

El guió va estar enllestit cap a finals de maig. Per dirigir-lo, Poch va triar Jesús Garay. Abans de les vacances d'estiu vam tenir un parell de trobades, en què vam començar a suggerir-me modificacions. Però després, per raons diverses, el projecte es va anar ajornant. Potser la mort del pintor, gairebé un any després que el guió hagués estat escrit, el va acabar d'encallar.

Pensant en aquest número de *Archivos*, he cregut que la publicació d'un fragment d'aquell treball podria ser interessant. Es tractava, per dir-ho així, d'un assaig de ficció sobre la vida i l'obra del pintor. El guió es va titular provisionalment *L'Atavisme del crepuscle*, que és el nom d'un dels quadres més pantanosos de Dalí. A falta d'un altre de millor, l'he mantingut com a encapçalament de la publicació d'aquest tros del guió.

SEQÜÈNCIA SIS

La pantalla resta en negre.

S. DALÍ (veu en off): *"En aquella època, a mitjan anys 30, vaig començar a somiar sistemàticament en Hitler, que se m'apareixia en les meues fantasies transformat en dona..."*

Mentre sentim la veu en off, aniran apareixent lentament les imatges del somni, que a partir d'un determinat moment seran molt alentides. Hi veiem Adolf Hitler -pot ser un titella del personatge- vestit de dona. De la pitrera es treu un dels globus que li fan de pits i s'hi posa a jugar com ho fa Hitler a *El Gran Dictador* de Ch. Chaplin amb el globus del món. Quan se li rebenta, es treu l'altre pit i repeteix l'operació. Quan se li ha rebentat aquest, es treu el cap, que també és un globus, i hi juga fins que se li rebenta. Final del somni.

S. DALÍ (veu en off): *"...Hitler, amb els malucs tous i grassonets, ben enfaiçats dins l'uniforme militar, em tenia embadalit. La seva carn embotornada i llefiscosa, la ceia sota l'aparença divi-*

Dalí ante uno de los decorados de *Recuerda* (Spellbound, A. Hitchcock, 1945).

na d'una dona de cutis blanquíssim, que no em deixava viure. N'era conscient, de la naturalesa psicopatològica, i per altra part totalment apolítica, d'aquells rampells. Fins al punt que mentre va durar la meua passió per Hitler em va semblar que per fi gaudia d'un autèntic estat de bogeria”.

Fosa.

Torre Galatea. S. Dalí i el surrealista René Crevel.

S. DALÍ: “René Crevel. L'únic surrealista que no em va girar mai l'esquena. El més fràgil i alhora el més pur. No vas poder resistir el món enfollit i et vas volar el cap. Et dius Crevel que vol dir rebentar, però també René, que és el qui renéix. Rebentar i renéixer. Fràgil i pur. ¿És el fantasma de Hitler qui t'ha convocat? Encara tinc present el teu gest d'esbalaïment quan et vaig proposar que presentéssim davant l'Associació d'Escriptors i Artistes Revolucionaris una resolució perquè es proclamés la mirada i el darrera tou de Hitler com a paradigmes de la lírica irresistible”.

R. CREVEL: “Sí, em vaig espantar, pots estar-ne segur”.

S. DALÍ “El cas és que la meua pintura li agradava, a Hitler. Tot allò que jo posava en els meus quadres, cignes, xiprers, soledat, megalomania i jeronibosquisme, li feia peça a aquell doneta tou i masoquista, que li agradava disfressar-se de soldat, per poder sentir l'olor de cuiro del corretjam, el cuiro el feia tornar boig. No ens vam arribar a conèixer. Ell s'ho va perdre. No va tenir la sort d'arribar estrènyer la mà deliciosa i tràgica, aquesta mà que ha commòs el món, la mà del gran Dalí, si bé un cop vam estar a punt de trobar-nos. Era abans del congrés de Nuremberg. El meu amic Lord Berners, coneixedor de l'estima que Hitler tenia per la meua obra, em va demanar que li dedicés un exemplar de *La Conquesta de l'Irracional*. En el moment de firmar el llibre, vaig tenir una sobtada inspiració i, recordant els pagesos analfabets que anaven al despatx del meu pare, que firmaven amb una creu, jo també vaig firmar amb una creu. En el moment de fer-ho, vaig adonar-me de les conseqüències històriques del meu gest, sense veure del tot clar, però, com allò incidiria en la

sublim catàstrofe hitleriana. Jo, Dalí, especialista en creus (el més gran que mai ha existit), havia aconseguit, amb dos traços tranquils, expressar d'una manera gràfica, magistral i fins i tot, goso dir-ho, màgica, la quinta essència de l'oposat absolut a l'esvàstica, la creu dinàmica, nietzsche-niana i gammada hitleriana, enfront de la qual havia dibuixat una creu estoica, la més velazquenya i la més antièsvàstica de totes les creus, la creu espanyola de la serenitat dionisiaca. Adolf Hitler, que posseïa unes colossals antenes per a aquestes coses, farcides d'horòscops i d'altres instruments nigromàntics, devia quedar extasiat davant la meua creu, endevinant la fi horrosa i sublim que anunciava, la fi solitària del botxí de mitja Europa en el bunker-tut dels meus auguris, vessant masoquisme per totes bandes..."

R. CREVEL: "Mai no vas deixar de ser del tot un dadaïsta".

S. DALÍ: "T'equivoques. Vaig ser més surrealista que ningú, fins i tot més que Breton. Per això vaig ser expulsat del grup".

Fosa.

Imatges de París. Cartell sobreimpressionat "PARIS. 1929".

S. DALÍ (veu en off): "Quan jo vaig arribar a París, el món estava corromput pel bergsonisme, que, amb la seva apologia de l'instint, havia portat a les revaloritzacions estètiques més grolles. La influència vinguda d'Àfrica somnia llavors l'esperit parisenc, posseït per un desfici intel·lectual salvatge que feia plorar. I això, a més, es feia amb l'ajut de Picasso i els surrealistes. Quan es pensava que els hereus de Rafael havien caigut tan baix, m'enrojolava de vergonya i de ràbia. No em podia quedar mà sobre mà. Havia de trobar l'antídot. Contra els "objectes salvatges" africans vaig sostenir els ultradecadents, civilitzats i europeus objectes "modern style". Em vaig dir: ja que aquesta gent no vol sentir parlar d'estètica i només és capaç d'excitar-se amb "ugitacions vitals", els mostraré que en el detall ornamental més petit d'un objecte del 1900 hi ha més misteri, més poesia, erotisme, bogeria, perversitat, tortura, patetisme, grandesa i profunditat biològica que en el seu assortiment innombrable de fetitxes truculentment lleigs i salvatges; Un doll d'idees incesants m'aclapara-

va. Vaig llançar tot de consignes desmoralitzadores. "Raymond Roussel contra Rimbaud", "L'engany de la naturalesa morta contra l'art plàstic", "La imitació contra la interpretació", "L'art 'modern style' contra l'art africà"...! davant aquest cabal d'imaginació, què em va dir Breton?"

Apartament luxós de París. Hi ha una petita reunió social. D'una paret penja el quadre de S. Dalí "Le jeu lugrube", davant del qual es troben Breton i Dalí. Breton observa la tela amb minuciositat. S'hi acosta, se n'allunya.

A. BRETON: "Dalí, la seva pintura em fascina, però hi ha una pregunta que no puc estar de fer-li. La nostra amistat em permet ser franc: ¿és copròfag?"

S. DALÍ: "Dispensil".

A. BRETON: "Vull dir si li agrada cruspirse la merda".

S. DALÍ: "Déu me'n guard!"

A. BRETON: "Llavors, per què la pinta d'aquesta manera?"

S. DALÍ: "Li juro, Breton, que jo no sóc copròfag. Tinc tant horror com vostè per aquesta mena de coses. Però la merda és un element simbòlic de primera. Allò que té menys valor, representa allò que en té més, l'or. La deessa asteca de l'amor carnal i la fecunditat duia el nom de Tlazolteotl, que vol dir "menjadora de merda" o "deessa de la immundícia". I en la tradició greco-llatina, tenim la gallina dels ous d'or, el deliri intestinal de Danae, després d'haver estat fecundada per Zeus, sota la forma d'una pluja d'or, l'ase dels excrements daurats... en representar la merda en el meu quadre, el que vull és convocar una pluja d'or i de fecunditat sobre mi, sobre el meu quadre, sobre tots nosaltres..."

Fosa.

Interior Torre Galatea. S. Dalí i R. Crevel.

S. DALÍ: "Aviat vaig adonar-me que, de la mateixa manera que després d'estudiar els llibres ateu i anarquistes del meu pare havia acabat

topant amb ell, també després d'estudiar el surrealisme i convertir-me en un surrealista integral, un dia o altre acabaria topant amb Breton. El meu pare estava contra tot, però succeïa que de segons què no se'n podia parlar. El surrealistes estaven a favor de deixar fluir lliurement l'inconscient, però de certes coses, ai, per més vinguessin de cert punt, la meua escatologia. Però altres coses van ser declarades rotundament tabús. Per exemple, es podia parlar de sexe, no dels fantasmes anals. Qualsevol classe d'anus era observada com una cosa molt sospitosa. En els somnis es podien emprar sense límits de sadisme, els paraigües, les màquines de cosir, però res, en canvi, absolutament res, que tingués a veure en el cul...!"

R. CREVEL: *"si malgrat això se't va acceptar va ser a causa del teu pensament. La proposta de ser idealista sense participar de cap ideal i contribuir al descrèdit total de la realitat va captivar-nos".*

S. DALÍ: *"Vaig fer que el surrealisme deixés de ser passiu per convertir-se en un mètode actiu".*

R. CREVEL: *"I malgrat això, tothom estava molt recelós de tu".*

S. DALÍ: *"Sí, saps per què?"*

R. CREVEL: *"No".*

S. DALÍ: *"Jo era un surrealista autèntic. Sempre he dit, i mai ningú no ha entès que no era un mer acudit, que l'única diferència entre un surrealista i jo, és que jo sóc surrealista. Els altres, en canvi, s'havien convertit, penosament, en polítics. La política jo la podia entendre com un espectacle bigarrat i llamier, en què nosaltres miràvem d'intervenir per augmentar-ne la confusió i fer així que l'antic ordre —o desordre— soterrat de les coses es manifestés. Però ah!, no. Ells volien ficar-se en la política, prendre-se-la seriosament, com si la política no formes part d'aquella racionalitat que tant criticàvem..."*

R. CREVEL: *"I amb la política va començar tot..."*

S. DALÍ: *"Hi havia dos personatges que em fascinaven. L'un era Lenin i l'altre Hitler. Tots dos m'excitaven terriblement— però més Hitler, val a*

dir-ho. La seva esquena grassoneta, sobre tot quan el veia apareixer amb uniforma amb cinturó i baldric de couro que li serraven les carns, em provocava un estremiment gustatiu d'origen bucal que em duia fins a un èxtasi quasi wagnerià. Però, de Lenin, no se'n podia dir res perquè era el déu del proletariat, i de Hitler tampoc perquè n'era l'anticrist. Araç, què vol dir que no se'n podia dir res? No èrem revolucionaris desproveïts de perjudicis? No aspiràvem a remoure en el pou de l'inconscient, fos quin fos el material amb que sortissin omplertes les nostres galledes?"

R. CREVEL: "A començament de l'any 1934, jo em trobava molt decaïgut mentalment i físicament i vaig anar-me'n al camp a refer-me. Thotom m'escribia. Sovint n'eres el protagonista".

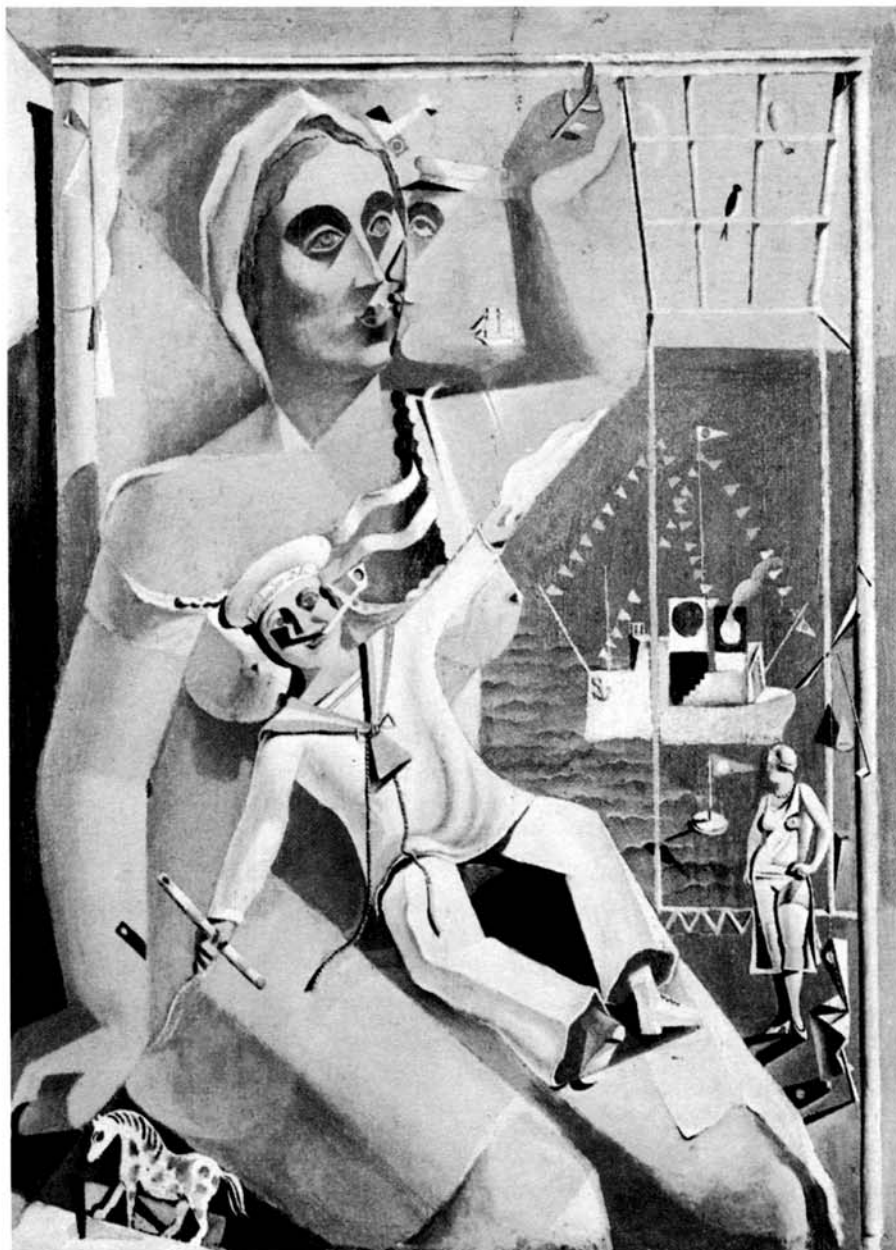
R. Crevel treu d'una bossa que té al costat un feix de cartes, que deslliga i, fent-ne una tria, es posa a llegir.

R. CREVEL: "Aquí n'hi ha una de M. Alexandre; diu: '...Breton ja no suporta més les declaracions de Dalí a favor de Hitler, Això, que va començar com una de les moltes atzagaiades del nostre amic català, ha anat prenent l'aire d'una provocació insuportable dirigida contra tots nosaltres. No solament perquè compromet la feina política que estem fent actualment i ens indisposa amb els nostres aliats, els comunistes, sinó també perquè sap com ens fereixen aquest tipus d'al·lusions facecioses a Hitler (per exemple, que Hitler és una dona...), ja que per nosaltres ell és el més odiós entre tot el que avui hi ha d'odios sobre la Terra, i en aquest punt qualsevol tipus de broma resulta intolerable'. Etc., etc."

R. Crevel trau una altra carta del feix.

R. CREVEL: "Aquesta és d' A.Thiron. Hi deia: 'La paciència de Breton ha arribat al límit i ha fet que Dalí firmés una declaració adreçada a l'opinió pública en què assegura que de "cap manera no és enemic del proletariat". Dalí, ens ha explicat Breton, ho ha fet sense fer-se pregar gaire, com si se sentís content d'aprofitar aquesta ocasió que se li ofereix per manifestar el seu pensament..."

R. Crevel llança la carta d' A.Thirion i en busca una altra.

Venus y marinero (1925).

R. CREVEL: "En aquesta G. Hugnet m'explicava que '...ahir, 3 de febrer del 1934, va esclatar la còlera de Breton. Havia anat a visitar el Saló dels Independents, on Dalí exposa un quadre, "L'enigma de Guillem Tell", una tela de grans dimensions en la qual es representa Guillem Tell amb un genoll a terra, bressolant entre els braços el seu fill, amb un bistec al cap, com si l'anés a devorar. Una de les galtes del cul de Guillem Tell s'allarga fins al punt d'haver-se de sostenir, en el seu extrem, amb una crossa. I aquí ve la sorpresa i la indignació de Breton: Dalí ha

Shirley Temple el monstruo sagrado más joven del cine de su tiempo.

pintat Gullem Tell amb el rostre de Lenin..."

Llança aquesta carta i en busca una altra a la pitera.

R. CREVEL: "Aquesta és de M. Jean. També és interessant. 'Mai no he vist Breton -hi deia- empés per una ira tan freda. Feia l'efecte que, si pogués, hauria fet Dalí miques. A la fi, ens va convocar a una reunió a casa seva, carrer Fontainet, 42. Era el 5 de febrer del 1934. L'objectiu era excloure el nostre amic del grup surrealista a causa de l'exaltació que ha estat fent en els darrers temps del feixisme hitlerià, però el veritable motiu de la ira de Breton és, de fet, la ridiculització de Lenin que Dalí ha dut a terme en "L'enigma de Guillem Tell". Fins i tot s'havia organitzat un escamot per anar a destruir la tela, però l'acció no es va poder realitzar perquè el quadre estava penjat massa alt. La reunió, com et pots imaginar, va ser manicomial. Però l'espectacle va valer la pena. L'ambient era totalment hostil a Dalí, i ningú no estava disposat a defensar-lo. Però el nombre de gags que ell va inventar-se haurien enriquit qualsevol music-hall. Ni Harry Langdon ho hauria fet millor. Amb el pretext que tenia la grip, va estar-se tota la reunió amb un termòmetre a la boca, que sovint es treia i se l'hi tornava a ficar, per veure la febre que tenia. A més a més, li queien les sabates, es despullava i es vestia de manera

incessant, com si passés del fred més intens a la calor més sufocant. S'agenollava davant de Breton en una actitud reverencial, etc. Ja et pots imaginar el que és capaç de fer. A la fi, es va posar a llegir un discurs espatarrant amb la intenció de demostrar la naturalesa surrealista i maldoroniana de l'admiració que sentia per Hitler, en el qual, entre altres coses que ara recordo, va deixar anar que Hitler representava l'ideal nietzscheà i anticatòlic -això-, suposo que ho va dir amb la intenció d'estorbar Breton, però aquest va continuar fent una cara de set déus-, i també que el fùhrer era un masoquista integral, posseït per la idea de desencadenar una guerra mundial només per perdre-la heroïcament i tota la pesca. Quan ja no podia més, Breton el va interrompre amb una veu gebrada: "¿És que pensa fer-nos la guitza gaire estona més, amb el seu Hitler?". Breton el va deixar completament tallat. Va semblar que Dalí trontollava, però tot seguit es va refer. Va invocar la irresponsabilitat de l'automatiste, dels somnis, de l'inconscient, i va acabar amb un exemple per il·lustrar el que volia dir: "Si somio aquesta nit que fem l'amor, jo l'enculo a vostè, vostè m'encula a mi, demà al matí pintaré amb el major nombre de detalls possibles les nostres millors posicions amoroses", Breton, que s'havia tornat blanc, va remugar: "No li aconsello que ho faci, amic meu". Però havia perdut, perquè l'observació de Dalí havia atès l'objectiu triat i ens va fer riure a tots de bona gana..."

R. Crevel llança la carta i s'encara amb Dalí.

R. CREVEL: "Breton em va demanar que em pronunciés per escrit sobre la seva exclusió del grup. La meva resposta va ser, no".

R. Crevel agafa una altra carta.

R. CREVEL: "Aquesta, precisament, és teva. 'Estimat Crevel -m'hi deies-, els rumors de la meva conversió al hitlerisme han arribat fins als medis revolucionaris i intel·lectuals de Barcelona. He aprofitat una invitació de l'Ateneu Enciclopèdic Popular per desfer públicament el malentès i per parlar del surrealisme. Ha tingut un gran ressò".

S. DALÍ: "Sí, va aixecar molta polseguera, aquella intervenció meva".

Fosa.

Interior de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. La sala és plena de gom a gom. Quan entra Dalí, que va vestit amb una elegància totalment sofisticada, la sala esclafeix a riure. Se senten miols i crits de befa. Però aviat entra en acció una claca perfectament organitzada, que fa callar a tothom, primer aplaudint i després cridant:

“Deixeu-lo parlar! Deixeu-lo parlar!”. El públic és majoritàriament obrer, amb les dones i els fills. Tots estan somrients com si anessin a contemplar un gran espectacle.

S. DALÍ: “Senyores i senyors, jo no sóc un feixista, jo sóc un surrealista que és cosa ben diferent! (Rialles i aplaudiments).

Perquè entenguin què és un surrealista, els explicaré un somni que he tingut. La diferència entre un surrealista i una persona normal és que un surrealista somia a totes hores i fins i tot somia despert. Això ho he somiat despert (Grans aplaudiments i també sorollosos xiulets. Crits de “Deixeu-lo parlar!”, etc.). Havia d'escriure un article molt important sobre “L'illa dels morts” de Böcklin. Abans de posar-me a treballar em vaig estirar una mica per reposar. Però primer vaig anar a orinar, cosa que vaig fer una mica inquiet. Tornant cap a l'habitació vaig sentir una forta erecció i alhora una gran hilaritat. Quan vaig ser a l'habitació ho vaig preparar tot perquè ningú no em destorbés. Vaig tancar les portes, les finestres. Em vaig estirar sobre el sofà. M'anava a posar a pensar en “L'illa dels morts”, quan em va tornar aquella erecció hilarant, aquesta vegada acompanyada d'unes intenses ganes d'orinar, tot i que acaba d'anar-hi. Vaig pensar que devien ser unes gotetes de pipí que se m'havien quedat a dintre i vaig agafar el meu membre minúscul i me'l vaig espolsar una mica. I llavors, amb gran sorpresa meva, va tornar l'erecció..., encara més grossa! I el meu membre tan dèbil va créixer desmesuradament. Tot seguit em vaig posar a jugar amb els pèls dels collons, que em feien unes bones pessigolles, i mentre hi jugava vaig adonar-me que el membre em continuava creixent i creixent fins a fer-se elefantí. (A la sala hi ha un silenci perplex: és evident que allò no s'ho esperaven). Va ser mentre tot això em passava i les idees sobre el meu escrit no m'acabaven d'arribar que vaig recordarme d'aquella pageseta, a qui des de feia temps volia sodomitzar, però en una cort de vaques, ja que em semblava que aquell acte només m'havia d'interessar si es feia envoltat d'una pudor asfixiant. La pageseta tenia dotze anys...”

Un anarquista s'aixeca del públic. Tot i que mira de contenir-se, se'l veu indignat.

ANARQUISTA PRIMER: "Senyor Dalí, amb tots els respectes, això no és un bordell, sinó un local anarquista. A més, les nostres dones es troben entre el públic. Li pregaria que tingués una mica de consideració".

S. DALÍ: "Em sembla que un local anarquista no és ben bé un centre parroquial. Per altra part, la persona a qui jo més estimo en el món, la meua esposa, Gala, també és aquí escoltant. Si ella ho pot sentir, no veig cap raó perquè no ho puguin sentir les dones de vostès".

Murmuris de desconcert. Entre la bellugadissa de peus i el remoure el cul a les cadires i la tos dels assistents. Dalí prossegueix, més excitat.

S. DALÍ: "Vaig encarregar a una prostituta vella i obscena que anés a buscar la petita i la seva mare, i que entre totes dues la iniciessin al vici. Primer li havien d'explicar la Història Sagrada, com si la prepararessin per fer la primera comunió. Quan la nena estigués ben ensinistrada li havien d'enseyar un àlbum de postals fotogràfiques que jo hauria triat i portar-la tot seguit a la cort, on la despullarien del vestit blanc que duia. Quan va arribar el dia, jo em vaig adreçar a la cort, la pudor de la qual ja m'omplia el nas i em deixava pràcticament en un estat d'èxtasi. Abans d'entrar-hi vaig mirar per una escletxa de l'estable i vaig veure la vella, la mare i la nena despulades. Les dues dones grans es miraven amb adelerament les fotografies obscenes, mentre que la nena les contemplava amb una indiferència curiosa que gairebé em va dur al paroxisme..."

Dalí fa un senyal i diu "Me'l portin". Llavors dos homes entren a l'escenari duent una enorme barra de pa de gairebé cinc metres, que van a col·locar damunt del seu cap. A la sala ha esclatat per fi un gran rebombori, amb tota classe d'insults i de xiulets. Plouen tomaquets i altres hortalisses sobre Dalí, que, impertèrrit, ara parla cridant.

S. DALÍ: "S'acosta el moment en què, per mitjà d'un procés de caràcter paranow, serà possible sistematitzar la confusió... Una activitat de tendència moral podria ser provocada per la voluntat..."

Entre la cridòria del públic un home ha caigut a terra estremit per tot de convulsions i treient bro-

mera per la boca. Els companys que se li abraonen no aconseguixen controlar-lo. Dalí aprofita l'augment del rebombori per escapar-se. A fora, l'esperen els organitzadors.

ORGANITZADOR: "Heu anat una mica massa lluny, però heu estat molt bé"

S'acosta un altre anarquista, xuclat i amb cara il·luminada.

ANARQUISTA SEGON: "Sóc anarquista de tota la vida i no menjo més que herbes i algú conill de tant en tant. Vós m'agradeu, però hi ha un altre home que m'agrada més. Si us dic qui, no em creureu pas. És Hitler. Aquest individu és un morros de cony que pot fer saltar Europa d'una puntada de peu. Europa, a mi, se me'n refot. Salut, i tingueu-ho present: acció directa".

Fosa.

D'una tomba oberta, envoltat de fums multicolors, vestit com un romà i amb el palmell de la mà dreta cap amunt saludant a la manera feixista, sorgeix A. Hitler que parla escopint les paraules, segons el costum que tenia d'adreçar-se a les masses.

A. HITLER: "S'equivoca de mig a mig qui pensa que jo amb la meua acció, vaig destruir Europa. Jo no vaig destruir Europa, sinó que la vaig refundar. Qui no estima el poble, no pot comprar-lo."

Fosa.